

UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE APĂRARE „CAROL I”

Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate

Dr. Grigore ALEXANDRESCU

Alexandra SARCINSCHI

**MODALITĂȚI ȘI POSIBILITĂȚI DE
AMPLIFICARE A COOPERĂRII
ÎN ZONA MĂRII NEGRE**

Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”

București, 2005

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ALEXANDRESCU, GRIGORE**

**Modalități și posibilități de amplificare a
cooperării în zona Mării Negre/** dr. Grigore
Alexandrescu, Alexandra Sarcinschi. - București:
Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”,
2005

Bibliogr.

ISBN 973-663-281-4

I. Sarcinschi, Alexandra

32.01 (262.5)

© **Toate drepturile asupra prezentei ediții sunt
rezervate Universității Naționale de Apărare „Carol I”**

- **Lucrarea a fost discutată în ședința Consiliului
Științific al CSSAS**

ISBN 973-663-281-4

CUPRINS

ARGUMENT (A.S.)	5
CAPITOLUL 1 COORDONATELE COOPERĂRII ÎN ZONA MĂRII NEGRE (A.S.)	7
<i>1.1. Forme de cooperare</i>	7
1.1.1. Cooperarea internațională ca sursă de securitate	8
1.1.2. Alte forme de cooperare ca surse de insecuritate...	14
<i>1.2. Modificări în paradigma cooperării (dr. Gr. A.)</i>	17
CAPITOLUL 2 PERSPECTIVELE COOPERĂRII ÎN ZONA EXTINSĂ A MĂRII NEGRE	26
<i>2.1. Posibile proiecții ale zonei extinse a Mării Negre (dr. Gr. A.)</i>	26
<i>2.2. Domenii, modalități și posibilități de amplificare a cooperării (A.S.)</i>	32
CONCLUZII ȘI PROPUNERI (dr. Gr. A.)	36
ANEXĂ: PRINCIPALELE ORGANIZAȚII ȘI INSTITUȚII INTERNAȚIONALE LA MAREA NEAGRĂ (A.S.)	39

ARGUMENT

Instituționalizarea ideii unei zone distincte a Mării Negre are profunde implicații atât pentru specialiștii în relații internaționale și istorici, cât și pentru decidenții politici. La peste cincisprezece ani de la prăbușirea comunismului, analiștii continuă să folosească aceleași concepte în analiza geopolitică și geostrategică a Europei: Europa Occidentală, care dorește integrarea în diversele forme de cooperare ce le-a creat; Europa Centrală, în curs de integrare și Europa de Est și Sud-Est, doritoare să ia parte la masa internațională a deciziilor politice, însă mult prea instabilă pentru a fi primită aici. Totuși, în prezent, se operează cu noi sintagme, aduse la rangul de concepte: regiunea extinsă a Mării Negre, identitatea regională Marea Neagră – Caucazul de Sud, europenizarea stadială etc. Rolul lor este atât de a cuprinde și explica o serie de fenomene ce se manifestă în acest colț de lume, cât și de a racorda regiunea la evoluția mediului internațional de securitate.

De peste un deceniu, securitatea internațională se confruntă cu tendințele de fragmentare din regiunea Mării Negre, iar în particular, securitatea Europei - cu o dilemă geopolitică în relația sa cu acesta: integrare și creare de stabilitate versus dezintegrare și conflicte latente. Se pare că răspunsul la aceste provocări se află în cooperarea internațională bazată pe patru elemente principale: spirit de parteneriat, sprijin și respect reciproc, crearea de oportunități pentru cooperare regională și relații pozitive și constructive cu guvernele din regiune.

Totuși, de ce este nevoie de asemenea eforturi de stabilizare și dezvoltare a regiunii Mării Negre? Marea Neagră are o locație strategică deosebită: este poziționată la intersecția dintre Europa și Asia, dintre vasta Rusie și Orientul Mijlociu și leagă direct Europa de Sud-Est de Europa Occidentală, prin fluviul Dunăre, dar și de Marea Mediterană, iar, în prezent, extinderea NATO și a UE au transformat-o în vecinătate apropiată a marilor puteri euro-atlantice. Această poziționare a dat naștere la teorii controversate, precum cea a lui Halford J. Mackinder, referitoare la conceptul de Heartland, sau cea a lui Samuel P. Huntington, despre linia de demarcație a civilizațiilor. De asemenea, zona Mării Negre este importantă și pentru uriașa

diversitate de oameni și culturi ce caracterizează țările riverane, diversitate ce constituie atât o sursă de conflicte, cât și o sursă de îmbogățire culturală. Nu trebuie uitat nici factorul economic, în special resursele naturale, care face din Marea Neagră o zonă de interes strategic pentru circuitele economice occidentale.

Mai mult, există o serie de motive care determină corelarea zonei Mării Negre, a celor șase state riverane, cu regiunile mai îndepărtate ale Caucazului și Mării Caspice atunci când este vorba despre problemele de securitate. Cel mai important se referă la faptul că această zonă reprezintă o punte de legătură pentru diverșii actori ai scenei internaționale, care au interese economice, politice și strategice distincte. În acest context, conceptul de regiune a Mării Negre constituie un instrument util pentru descrierea și explicarea complexității relațiilor dinamice manifestate aici.

Este evident faptul că importanța acordată acestei regiuni diferă de la epocă la epocă. Dacă în Antichitate, ea a fost martorul competiției dintre marile puteri ale vremii și al dominației, pe rând, a Imperiului Bizantin, Otoman și, în final, Rus, perioada Războiului Rece a izolat-o într-o mare măsură de restul lumii. Excețând cazul Turciei, Marea Neagră a fost înconjurată de Uniunea Sovietică și de statele sale satelite, ce au plasat-o într-un con de umbră. Evoluția sistemului global a determinat readucerea în atenția comunității internaționale a statelor riverane și a Mării, în sine. Pentru prima dată, în istoria recentă, regiunea este deschisă cooperării internaționale, importanța ce i se acordă acum compensând, într-o oarecare măsură, secolele de izolare. Extinderea spre est a Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, precum și a Uniunii Europene, au transformat regiunea Mării Negre într-un spațiu de desfășurare a numeroase parteneriate, programe și proiecte internaționale destinate în aceeași măsură stabilizării și dezvoltării, dar și pregătirii pentru integrarea în instituțiile euro-atlantice.

Așadar, controversalele născute în legătură cu viitorul acestei regiuni și, în special, interesul manifestat de diverși actori ai mediului internațional de securitate, ne determină să studiem cu atenție formele de cooperare prezente, dar și pe cele care se prefigurează aici.

CAPITOLUL 1

COORDONATELE COOPERĂRII ÎN ZONA MĂRII NEGRE

1.1. Forme de cooperare

Prin definiția sa clasică, cooperarea internațională are conotații pozitive, ea reprezentând ajustarea deliberată a politicilor de către state care încearcă să rezolve o problemă comună sau să obțină câștiguri mutuale¹. Totuși, noile caracteristici ale mediului de securitate au demonstrat că nu doar statele pot fi actorii implicați în aceste procese, iar finalitățile pot avea și efecte negative. În ultimul deceniu, teoriile referitoare la cooperarea internațională² au fost centrate pe trei elemente:

1. Actorii nonstatali, care, în număr din ce în ce mai mare, joacă roluri importante în toate formele de cooperare internațională (de la organizațiile internaționale la companiile private). Această tendință semnifică eroziunea autorității statelor-națiune, ca unități primare de analiză la nivel internațional.

2. Normele și ideile împărtășite la nivel transnațional, ce constituie o sursă a cooperării durabile. Prin introducerea acestui element de analiză, este recunoscut faptul că modelul explicativ anterior, bazat pe factori economici și militari, nu mai este suficient pentru a determina natura și amploarea proceselor de cooperare internațională.

¹ Milner, H. V., *International Theories of Cooperation Among Nations: Strengths and Weaknesses*, în *World Politics*, nr. 44(3)/1992.

² Conform O'Neill, Kate; Jörg Balsiger; Stacy D. VanDeveer, *Actors, Norms, and Impact: Recent International Cooperation Theory and the Influence of the Agent-Structure Debate*, în *Annual Review of Political Science*, nr. 7/2004.

3. Eficiența cooperării, ca subiect de maxim interes, prin care este vizată atât modalitatea în care statele aplică acordurile și măsurile luate în comun, cât și gradul în care acordurile rezolvă problemele cărora li se adresează.

Analizând, din această perspectivă, procesele de cooperare în zona Mării Negre, observăm că se poate vorbi despre două principale forme de cooperare internațională:

1. cooperarea internațională ce are ca efect sporirea stabilității și securității în zonă, pe care o putem numi *cooperare internațională ca sursă de securitate*;
2. *alte forme de cooperare* la nivel internațional ce au ca efect erodarea stabilității și securității în zonă, adică sunt *surse de insecuritate*.

A recunoaște existența concomitentă a acestor două forme de cooperare internațională reprezintă un punct esențial în stabilirea unei metodologii de analiză a formelor de cooperare și a modalităților de sporire a cooperării într-o anumită zonă sau regiune.

Iată de ce, ca metodologie de lucru, vom încerca identificarea acestor două forme de cooperare internațională, în funcție de dimensiunile securității, stabilite, din motive pur operaționale, după cum urmează: economică, politică, socială, culturală, militară și ecologică.

1.1.1. Cooperarea internațională ca sursă de securitate

Ca sursă de securitate, cooperarea internațională trebuie să se adreseze tuturor domeniilor în care există riscuri, pericole și amenințări la adresa securității, la oricare dintre nivelurile sale de manifestare.

Cooperarea internațională la Marea Neagră este cu atât mai dificilă, cu cât cele șase țări riverane, dar și cele vecine lor, au concepții diferite asupra securității și stabilității în regiune. Mai mult, moștenirea istorică și procesul dificil de reformă

către democrație și economie de piață au generat factori ce împiedică procesul de implicare a țărilor riverane la Marea Neagră în cooperarea și integrarea regională. Cei mai importanți astfel de factori sunt: rămășițele rivalității dintre Rusia, Turcia și Grecia; conflictele politice și etnice nerezolvate din Balcani, Moldova și Caucaz; problemele politice și economice ce au determinat majoritatea țărilor riverane să își îndrepte atenția spre agenda internă, nu spre cooperarea regională; interesele divergente ale statelor din regiune, ce au determinat construirea unor legături strategice și de securitate cu diverse puteri globale și regionale, ale căror agende la Marea Neagră sunt bazate pe obiective conflictuale etc.

Prin aceste forme de cooperare, se încearcă rezolvarea unor probleme ce, în ultimele decenii, au sporit în intensitate. Nevoia de extindere și intensificare a cooperării în această regiune poate fi argumentată prin câteva aserțiuni rezultate din dezbaterile desfășurate între specialiștii în domeniu³:

- amenințările cresc în amploare, în special criminalitatea transfrontalieră, și pot fi controlate numai prin intermediul formelor de cooperare regională;

- posibilitățile de dezvoltare economică, în multe dintre țările din regiune, ar putea beneficia de pe urma anumitor eforturi de cooperare, ca, de exemplu, infrastructura de transport sau conexiunile de zbor;

- asemenea forme de cooperare creează identități, construiesc încredere reciprocă între actorii regiunii și favorizează realizarea și conservarea păcii, în special, între foștii dușmani;

- UE, ale cărei frontiere sunt din ce în ce mai aproape de Marea Neagră, este interesată de realizarea și menținerea stabilității în regiune, ceea ce motivează crearea unor noi inițiative de cooperare regională;

- acei actori din regiune – fie că sunt guverne, formațiuni din opoziție, fie că este societatea civilă –, care luptă pentru consolidarea democrației și a statului de drept, sunt interesați, în mod deosebit, de cooperarea și cu alți actori, din alte zone ale lumii, cu scopul promovării intereselor lor regionale.

Cooperarea în domeniile economic, politic și militar constituie una dintre principalele preocupări ale statelor din regiunea Mării Negre și nu numai. La nivel regional, există mecanisme și organizații precum Organizația pentru Cooperare Economică la Marea Neagră (ce operează cu „Instrumentul European de Vecinătate și Parteneriat” și „Documentul privind măsuri de creștere a încrederii și securității la Marea Neagră”), Conferința pentru Securitate Regională la Marea Neagră, Grupul de Cooperare Navală la Marea Neagră, Brigada Sud-Est Europeană, Forța Multinațională de Pace din Europa de Sud-est, Inițiativa pentru Apărarea Granițelor.

Cooperarea în zona Mării Negre, mai exact, în zona extinsă a Mării Negre, este impusă, pe de o parte, de presiunile externe zonei – extinderea NATO și a Uniunii Europene, exploatarea resurselor energetice din zona Mării Caspice și transportul acestora spre vest, controlul internațional al traficului de droguri, de arme și de carne vie, combaterea crimei organizate etc. – și, pe de altă parte, de numeroasele presiuni interne, pe cele două paliere: statal – modernizarea economiilor fiecărui stat din zonă, democratizarea, accesul la resurse energetice etc. – și, respectiv, regional – transformarea regiunii dintr-o zonă de confruntare într-o zonă de confluență.

Organizațiile internaționale de securitate au sesizat importanța pe care regiunea o deține în realizarea păcii și securității la nivel global și au inițiat o serie de mecanisme specifice: Programul pentru Dezvoltare, lansat de ONU; Parteneriatul pentru Pace, inițiat de NATO; Inițiativa de Cooperare în Sud-estul Europei; Planul de Acțiune pentru

³ Pfaller, Alfred, *Black Sea Cooperation: From Phantom to Reality?*, Fundația „Friedrich Ebert Stiftung”, <http://www.fes.ro>

Parteneriat Individual cu țările din regiunea Mării Negre; Programul „Securitatea de mediu și substanțele toxice implicate în transportul de petrol și gaze în Marea Neagră și regiunea Mării Caspice”; Politica Europeană de Vecinătate, lansată de Uniunea Europeană; INOGATE – Transportul Interstatal de Petrol și Gaze către Europa; TRACECA – Coridorul de Transport Europa-Caucaz-Asia; PETRA – Zona de Transport Pan-european; DANBLAS – Forța Ecologistă de Intervenție Dunăre-Marea Neagră, precum și alte programe lansate de OSCE, CSI și GU(U)AM.⁴

Mai mult, pe lângă aceste instituții și organizații, statele din regiune au inițiat și acorduri bi- și trilaterale destinate contracarării pericolelor și amenințărilor specifice secolului nostru și a riscurilor asociate acestora: România – Bulgaria – Turcia („Acord de cooperare între guvernele celor trei țări privind combaterea terorismului, corupției, traficului ilicit și spălării banilor”, 17 aprilie 1998), România – Republica Moldova – Ucraina („Protocolul de cooperare trilaterală între guvernele României, Republicii Moldova și Ucrainei” și „Declarația președinților României, Republicii Moldova și Ucrainei privind colaborarea în domeniul combaterii crimei organizate” semnate la 3-4 iulie 1997) etc. Aceste acorduri au inițiat noi forme de cooperare, cum a fi cea prin intermediul euroregiunilor „Prutul de Sus” și „Dunărea de Jos” sau cooperarea în cadrul zonelor economice libere (de exemplu, Zona economică liberă Galați-Giurgiulești-Reni).

Pe lângă intensificarea modalităților de cooperare economică – foarte importantă pentru dezvoltarea regiunii și accesul ei la valorile europene și eurasiatice –, în ultimele decenii se intensifică forme de *cooperare multiplă, interdependente*, cu largă deschidere spre toate domeniile, inclusiv în cel ecologic. De altfel, în ultimii ani, problematica ce a căpătat

⁴ În Anexă sunt prezentate succint principalele mecanisme, organizații și instituții de cooperare din regiunea Mării Negre.

o importanță deosebită în cadrul agendelor de securitate ale statelor din regiune este cea legată de conservarea mediului natural, întrucât Marea Neagră se confruntă cu probleme grave legate de degradarea mediului, pierderea habitatului de către speciile aflate pe cale de dispariție și exploatarea în exces. Mai mult, există o legătură de cauzalitate directă între Marea Neagră și zonele central-europene, explicată prin existența culoarului Dunăre - Marea Neagră. În acest sens, au fost instituționalizate inițiative precum Comisia Uniunii Europene pentru Comunicare în Privința Cooperării de Mediu în Regiunea Dunăre - Marea Neagră și Comisia Mării Negre, ce au rolul de a transforma substanțial politica de mediu și de a o alinia la cea a Uniunii Europene.

De asemenea, au fost create și unele inițiative în domeniul cultural, al căror scop este de a contracara numărul crescând al actelor de intoleranță, violență, terorism, xenofobie, rasism, antisemitism, marginalizare și discriminare direcționate împotriva minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice, refugiaților, imigranților și altor grupuri sociale vulnerabile.

Cooperarea nu se oprește numai la contracararea acțiunilor de acest tip, ci se dorește și să ducă, în timp scurt, la realizarea unei rețele ample a universităților, prin care să fie identificate și îmbunătățite resursele intelectuale de care este nevoie pentru o dezvoltare durabilă a statelor din regiune și, pe această bază, diminuarea tuturor fenomenelor și proceselor generatoare de crize și conflicte. Exemplele cele mai importante sunt Fundația Mării Negre și Rețeaua pentru Toleranță Regională la Mediterana și Marea Neagră, inițiată de UNESCO.

La nivel regional, formele de cooperare vizează nu numai rezolvarea unor probleme specifice mediului de securitate la sfârșit de secol XX și început de secol XXI, ci se adresează și unor dispute mai vechi, unele chiar istorice,

precum cele legate de stabilirea granițelor maritime, a platformei continentale și a zonelor economice exclusive între statele riverane⁵. În cursul Războiului Rece, cooperarea era un concept aproape străin țărilor de aici, întrucât regiunea era divizată între țările comuniste, pe de o parte, și Turcia, pe de altă parte.

Totuși, au fost făcute încercări de cooperare s-au făcut. Încă din perioada ce a urmat celui de-al doilea Război Mondial, s-a încercat inițierea unor forme de cooperare între România, Bulgaria și URSS prin Acordul de la Varna (1959) și România, Bulgaria, Turcia și Consiliul General al Pescăriilor pentru Mediterana, însă aceste inițiative au fost efemere și nu au înregistrat nici un efect real.

O altă tentativă de cooperare, de această dată în domeniul protecției mediului, a fost cea a Convenției de la Marpol, din 1973, însă, deși toate țările riverane au ratificat acordul prin care Marea Neagră devenea o zonă protejată, implementarea sa a fost un eșec, din cauza lipsei sprijinului financiar și a dorinței de a delimita clar zonele economice exclusive ale statelor respective.

În fine, despre cooperarea internațională, ca sursă de securitate, se poate spune că nu constituie numai apanajul guvernelor și al organizațiilor internaționale, ci această problematică intră și în preocupările societății civile, în special ale

⁵ Exemple: „Protocol între guvernul Republicilor Socialiste Sovietice și guvernul Turciei referitor la stabilirea granițelor maritime între apele teritoriale sovietice și turcești în Marea Neagră” (17 aprilie 1973), „Acord între guvernul Republicii Turce și guvernul URSS referitor la delimitarea platformei continentale între Republica Turcă și URSS la Marea Neagră” (23 iunie 1978), „Protocol între guvernul Republicii Turce și guvernul Georgiei referitor la confirmarea granițelor maritime în Marea Neagră” (14 iulie 1997), „Acord între Republica Turcă și Republica Bulgară asupra determinării granițelor la gura râului Rezvoska/Mutludere și delimitare zonelor maritime în Marea Neagră între cele două state” (4 decembrie 1998) etc.

sectorului privat al societății. Se dorește intensificarea cooperării în domenii specifice, precum: infrastructura, transporturile și comunicațiile, sectorul manufacturier, sectorul energetic și cel al serviciilor.

Se observă că, deși diversitatea geografică, economică, politică și culturală din zona Mării Negre ar putea constitui un obstacol în calea cooperării, măbind incompatibilitățile și vulnerabilitățile ceea ce, în fapt, ce este considerat vulnerabilitate poate deveni, prin cooperare, sursă de putere.

Cel mai mare obstacol care trebuie depășit în această construcție a unei cooperări eficiente, îl reprezintă indiferența, neîncrederea și spiritul de ruptură, de falie. Aici, în zona Mării Negre, se întâlnesc două mari religii – cea creștină și cea islamică, trei mari civilizații – cea europeană, cea slavă și cea islamică – și o mulțime de interese, extrem de divizate și de fluctuante, în funcție de interesele și pozițiile marilor puteri sau de evoluția mecanismelor economice, politice și de securitate. Experiența organizațiilor internaționale, în special a Uniunii Europene, ar putea ajuta statele din regiune să depășească neîncrederea reciprocă istorică și să folosească diferențele dintre ele drept factori de complementaritate.

1.1.2. Alte forme de cooperare ca surse de insecuritate

Majoritatea formelor de cooperare enunțate anterior s-au născut ca răspuns la factorii de insecuritate existenți sau ce se prefigurează, ei înșiși rezultat al cooperării în diverse domenii dintre actorii ai mediului de securitate. Este vorba despre grupările teroriste și cele ale crimei organizate care fie activează în regiunea Mării Negre, fie o folosesc drept punte de legătură pentru extinderea activității lor în alte arii ale globului.

Marea Neagră poate facilita implicarea internațională a organizațiilor teroriste, permițând următoarele tipuri de acțiuni⁶:

- amplasarea bazelor, sediilor organizațiilor sau a unor elemente ale rețelelor teroriste, ale traficantilor de droguri, de arme și de carne vie într-un stat sau într-o zonă ce permite acest lucru și desfășurarea de activități insurgente și teroriste pe teritoriul altor state;

- racolarea de membri pentru organizațiile teroriste, crima organizată și rețelele de traficanți din rândul țărilor slab dezvoltate economic, care se confruntă cu sărăcia;

- cooperarea, în cadru instituționalizat, a diversilor actori din țările din zona și regiunea extinsă a Mării Negre, care au, „la suprafață”, alte orientări decât cele ale organizațiilor teroriste, dar care finanțează acțiunile acestora din urmă;

- comercializarea și transportul de armament, ce este procurat din țările care s-au dezmembrat după căderea Cortinei de Fier și este utilizat în confruntări armate din diverse zone ale globului etc.

Din acest punct de vedere, situația la Marea Neagră este cu atât mai gravă cu cât succesul operației NATO „Active Endeavour”, ce se desfășoară în Mediterana, a determinat modificarea rutelor grupărilor teroriste și ale crimei organizate către alte ape, în special spre aceasta. Totuși, există mari speranțe că cea de-a 5-a activare a BLACKSEAFOR⁷, sub comanda României, va împiedica extinderea acestor rețele și în apele Mării Negre. În plus, Turcia a inițiat o operație maritimă

⁶ Vezi Stanciu, Ion-Aurel, *Implicarea internațională a organizațiilor teroriste în secolul XXI*, în Impact Strategic nr. 1/2005, UNAp, CSSAS, pp. 157-162.

⁷ Inițiat în anul 1998 de către Turcia, Grupul de Cooperare Navală la Marea Neagră BLACKSEAFOR este format din Bulgaria, Georgia, România, Federația Rusă, Ucraina și, bineînțeles, Turcia, și are ca principal scop dezvoltarea cooperării și interoperabilității între forțele navale ale țărilor riverane Mării Negre.

națională, *Black Sea Harmony*, în acord cu rezoluția Consiliului de Securitate al ONU ce prevede furnizarea de sprijin în războiul global împotriva terorismului. Prin această operație, afiliată operației „Active Endeavour” desfășurată de NATO în Mediterana, se dorește securizarea liniilor maritime din Marea Neagră. Inițiatorii săi doresc, de asemenea, ca Black Sea Harmony să fie preluată de către BLACKSEAFOR, în momentul în care aceasta va deveni complet operațională. Există, de asemenea, ideea desfășurării unei operații „Active Endeavour” și în Marea Neagră.

Un alt fenomen deosebit de grav este cel al *pirateriei maritime*. Cu toate că opinia publică și-a îndreptat atenția spre terorism și trafic de droguri, armament și oameni, pirateria a rămas un factor de insecuritate la fel de important, deoarece nu numai că nu a fost eradicată, ci, dimpotrivă, numărul atacurilor asupra navelor s-a triplat în ultimul deceniu, aducând pirateria la cel mai înalt nivel în istoria contemporană.

Pirateria este astăzi o activitate specifică atât unor grupări naționale, cât mai ales internaționale, care își instruiesc și antrenează trupele în diverse locații din întreaga lume, le echipează cu armament și tehnică de ultimă generație. O tendință alarmantă este aceea a creșterii interdependenței dintre piraterie și terorism, pirateria maritimă devenind una dintre tacticile-cheie ale grupărilor teroriste. Spre deosebire de pirații „clasici”, care aveau drept principal scop câștigul comercial, pirații moderni sunt teroriști ai mărilor, „înarmați” cu ideologii extremiste, mijloace sofisticate și o agendă politică largă. Acest nexus dintre piraterie și terorism este foarte periculos, în special pentru piețele energetice, întrucât transportul maritim al petrolului și gazului este deosebit de vulnerabil în fața atacurilor de acest tip (numai prin Strâmtoarea Bosfor, ce leagă Marea Neagră de Mediterana, trec anual peste 500 de tancuri petroliere).

O altă formă de cooperare la nivel internațional ce poate genera insecuritate este aceea care se referă la plasarea statelor din regiune sub diverse sfere de influență. Extinderea NATO și a UE spre Marea Neagră a creat multe dezbateri asupra rolului pe care îl va mai deține aici Federația Rusă. De asemenea, Kremlinul și-a manifestat îngrijorarea și vis-à-vis de crearea unor baze militare americane în unele dintre țările vecine și riverane la Marea Neagră⁸.

În ceea ce privește formele instituționalizate de cooperare la Marea Neagră, așa-numita organizație TAKO constituie un important factor de risc în zonă și nu numai. TAKO reprezintă o formă de cooperare între republicile nerecunoscute ale Transnistriei, Abhaziei, Karabahului și Osetiei de Sud, ce se desfășoară la nivel de vizite reciproce ale delegațiilor oficiale, semnare de acorduri de schimb și producție și chiar comerț cu armament. Este cunoscut faptul că activitățile acestor actori au influențat deja negativ securitatea și stabilitatea statelor din care încă fac parte (Georgia, Moldova și Azerbaidjan), ceea ce ne îndreptățește să afirmăm că, la rândul său, este amenințată și securitatea regională.

1.2. Modificări în paradigma cooperării

Statele din regiune erau la începutul anilor '90, preocupate de rezolvarea propriilor probleme, generate de noua lor situație oferită de sfârșitul Războiului Rece. Aceasta crea, un sentiment mai degrabă de respingere decât de focalizare a atenției și interesului comunității internaționale. La vremea aceea, conduita statelor era prea puțin condiționată și influențată de morală și drept. Conta doar tendința de apărare a propriilor interese, ceea ce pune în evidență o realitate

⁸ Vezi și Popa, Vasile, *Redislocarea bazelor militare ale SUA în Europa de Est – România*, Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, Editura Universității Naționale de Apărare, București, 2005.

dramatică: „cooperarea reprezenta excepția, iar competiția regula”⁹. Orice perspectivă de aderare la valorile occidentale părea utopică.

Atât NATO, cât și UE își concentraseră atenția spre flancurile Europei Centrale și de Răsărit. La nord, se urmărea desprinderea statelor baltice de sub controlul Federației Ruse și integrarea lor în spațiul euro-atlantic, iar la sud, oprirea confruntărilor sângeroase din Balcani și cultivarea esențelor democrației și statului de drept.

Atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001 aveau să scoată la lumină vulnerabilități care demonstau că nici un stat din lumea de azi nu poate să-și asigure de unul singur securitatea, ca stare obligatorie pentru progres și prosperitate, fără vecini și în nici un caz împotriva acestora. Statele din jurul Mării Negre și-au dat seama că depind tot mai mult unele de altele. Se simțea nevoia acută de solidarități împărtășite pentru a combate multitudinea de riscuri, pericolele și amenințările la adresa viitorului lor comun. Situația le-a determinat să înțeleagă că problemele politice, economice, de securitate și de orice altă natură, mai vechi sau mai noi, puteau să fie mult mai bine abordate și rezolvate într-un cadru mai omogen, deschis dialogului, unde să existe o anumită coeziune și o experiență, chiar și a altora, de dezvoltare. Regiunea avea puterea să ofere cadrul propice pentru stabilirea unor mecanisme de cooperare, care să contribuie la îmbunătățirea climatului regional și chiar internațional de securitate.

Astfel, s-a pornit în ritm alert la identificarea și eliminarea percepțiilor eronate dintre statele de pe perimetrul extins al regiunii Mării Negre și la realizarea unor mecanisme de cooperare. Multitudinea problemelor de rezolvat necesare atât combaterii amenințărilor la adresa securității comune, cât și la realizarea stabilității politice și economice a spațiului a

⁹ Lorrain, P., *Incredibila alianță. Rusia-Statele Unite*, București, Ed. Trustul Editorial Lider, 2004, p. 234.

reclamat dezvoltarea exponențială a numărului acestor mecanisme. Situația a condus la apariția unor blocaje în activitatea lor.

Găsirea cadenței pe măsura impusă de valorile democrației necesita timp, iar acesta nu putea fi acordat datorită multitudinii de riscuri, pericole și amenințări care au apărut într-un interval foarte scurt și care se adresau deopotrivă tuturor actorilor internaționali de pe spațiul supus analizei. Gestionarea lor în comun părea singura soluție viabilă, dar era nevoie de un aglomerant. Realizarea lui a fost mult îngreunată de faptul, evidențiat și de teoreticieni recunoscuți prin valoarea expertizei lor, că, la începutul perioadei, comunitatea euro-atlantică a „alocat puțin timp și puține resurse politice pentru a aborda regiunea extinsă a Mării Negre”¹⁰. Aceasta, conchid ei, pentru că „În Occident există tendința de a ignora sau neglija problemele pentru care nu există răspuns sau perspectivă de succes imediate: respectiv cele din categoria «prea greu de soluționat»”. Înțelegerea regiunii ca aparținătoare a acestei categorii de probleme cu soluții greu de găsit a fost determinată, între altele, și de teama de a nu irita Moscova în privința caducității moștenirii sferei sovietice de dominare și de a nu o deranja prin deschiderea subiectului „străinătății apropiate”, care funcționa la Kremlin încă din timpul lui Elțin. Astăzi, o asemenea perspectivă, lipsită de realism, nu mai este de actualitate.

Primii pași au fost făcuți cu succes de NATO în direcția atragerii statelor din zonă să participe la Programul „Parteneriatul pentru pace”(PfP). Considerând prilejul deosebit de oportun pentru viitorul lor, rând pe rând, tinerele democrații din această zonă au semnat declarațiile de adeziune. Interesul manifestat încă din primele momente și implicarea lor activă în

¹⁰ Ronald D. Asmus, Konstantin Dimitrov, Joerg Forbrig, *O nouă strategie euro-atlantică pentru regiunea Mării Negre*, Editura IRSI, București, 2004, p.18.

acțiunile desfășurate în cadrul programului au depășit și cele mai optimiste prognoze ale succesului PfP.

Valurile de extindere din ultimul deceniu ale NATO și ale UE au transformat regiunea Mării Negre în granița de est a spațiului occidental de siguranță și securitate. Dar zona a fost preluată, atât cu valorile care o identifică – civilizația și statornicia popoarelor din zonă, resurse, tradiții, valori culturale –, cât și cu tarele care o personalizează – migrația ilegală, traficul ilicit de droguri, arme, ființe umane, crimă organizată, economiile neperformante, corupția, fraudă, conflictele înghețate, proliferarea armelor de distrugere în masă sau a unor componente ale lor și multe altele. Toate acestea au tendința de a se reuni în jurul Mării Negre; pe fondul labilității perioadei de tranziție a zonei, ele se pot dezvolta, pentru ca, apoi, ajunse la maturitate, să se constituie în valuri succesive, care să se spargă pe malurile Atlanticului. Această teamă a fixat Occidentul într-o atitudine cel puțin atentă pentru a nu tulbura zona și a nu stârni aceste valuri.

Rezultă că există riscul ca factorii insecurizanți cu care se confruntă acum statele ce formează „limesul” est-european să fie întâlniți, mai devreme sau mai târziu, dar într-o formă agravantă, de cealaltă parte a continentului. Aceasta conduce nemijlocit la atribuirea de către comunitatea euro-atlantică a statutului primordialității urmăririi și combaterii riscurilor, pericolelor și amenințărilor existente sau emergente în zona extinsă a Mării Negre.

Din această perspectivă, ONU, NATO, UE, SUA, statele europene și organisme regionale economice, de securitate și de altă natură s-au implicat activ în realizarea unei rețele dense de mecanisme de cooperare. Aproape fără excepție, în fiecare ochi al acesteia se găsește România. Noua construcție prin cooperare are toate șansele să devină, desigur, cu sprijinul masiv al Occidentului, un nou areal de stabilitate și de prosperitate. Dacă lucrurile vor merge pe acest făgaș – și

toate țările din zonă sunt interesate de o astfel de dezvoltare –, atunci este de așteptat că un asemenea model se va extinde și în zonele adiacente, adică la periferia zonei extinse a Mării Negre, pe al doilea cerc, care cuprinde Cecenia, Transnistria, Balcanii de Vest și, într-un fel, zona kurdă, contribuind astfel la realizarea stabilității și cooperării în vaste regiuni tradițional conflictuale.

Întărirea cooperării și solidarității regionale sunt esențiale pentru securitatea în regiunea Mării Negre. Pentru România, ca și pentru Bulgaria, Turcia și alte state care au aderat sau sunt în curs de aderare la valorile euro-atlantice, realizarea acestor obiective este deopotrivă, benefică, chiar vitală, și complementară preocupărilor privind integrarea europeană.

Din păcate, deși s-au derulat numeroase inițiative cu privire la întărirea cooperării în această zonă, punerea lor în aplicare este încă dificilă, întrucât nu toate țările din zonă acordă o atenție sporită acestei construcții. Cele mai multe dintre țările riverane au alte priorități, cum ar fi integrarea în structurile europene (Bulgaria, România, Turcia), rezolvarea unor probleme interne (Georgia), consolidarea statutului de mare putere cu interese europene, asiatice și chiar globale (Rusia) și definirea unui statut important în concernul european, la paritate cu Rusia și cu alte țări importante (Ucraina).

Este nevoie de continuarea eforturilor pentru aducerea regiunii extinse a Mării Negre, cu toate dimensiunile și implicațiile sale, în primul rând, în atenția riveranilor. Pentru că o astfel de construcție, chiar dacă are nevoie de o susținere masivă din partea marilor puteri, organizațiilor și organismelor internaționale, trebuie să pornească din interior. Crizele grave înregistrate la nivel continental în trecutul apropiat reprezintă pentru noi motivația și impulsul pentru continuarea unei abordări proactive. De altfel, această abordare a devenit regulă în comunitatea euro-atlantică și, odată cu integrarea noastră în

Uniunea Europeană, nu numai că nu ne putem sustrage ei, dar o astfel de regulă trebuie întărită și aplicată cu rigoare.

Țările din zona extinsă a Mării Negre, în ultimii ani, au făcut dovada că există atât posibilitatea, cât și disponibilitatea ca problema realizării securității și stabilității proprii regiunii să fie trecută în rândul intereselor fundamentale ale fiecăreia. Organismele statale și organizațiile neguvernamentale au fost nevoite să caute și să propună soluții proprii pentru realizarea acestor interese, valorificând specificul și similitudinile regionale, cultivând cooperarea și solidaritatea reciprocă. Desigur, nu la toate capitolele au fost finalizate negocierile sau nu s-a găsit încă o formulă unanim acceptată de punere în operă a altora, dar marea lor majoritate își etalează valorile.

Toate acestea demonstrează că problematica Mării Negre este tratată de fiecare actor local cu deosebită atenție, ca o chestiune vitală, de interes național și nu numai. În acest sens, România și-a asumat o misiune deosebit de importantă și, în același timp, delicată, referitoare la această zonă. Trecerea de la rolul de subiect în cadrul diverselor formule de cooperare, la acela de promotor al intereselor spațiului în dialogul universal, nu face decât să deschidă un nou capitol în diplomația românească. Prin această modificare comportamentală și de atitudine de substanță, se urmărește cunoașterea și stimularea înțelegerii de către comunitatea internațională a specificității problemelor cu care se confruntă statele aparținătoare acestei zone. Se dorește, astfel, internaționalizarea înțelegerii corecte a acestor probleme, atragerea organismelor internaționale și a statelor interesate în gestionarea riscurilor, pericolelor și amenințărilor cu care se confruntă arealul. Obiectivul final la care se tinde: *realizarea unei politici regionale coerente, dinamice și anticipative, susținută semnificativ de marile puteri, de organizațiile și organismele internaționale, având drept scop creșterea încrederii și cooperării în zona Mării Negre.*

Efortul României de a promova regiunea Marii Negre ca o arie geopolitică importantă, în care se încearcă dezvoltarea unei politici zonale integratoare, este în interesul Alianței Nord-Atlantice și a statelor comunitare, pentru că alimentează dinamismul proceselor de transformare democratică în arhitectura lărgită de securitate euro-atlantică. Acțiunile Bucureștiului sunt îndreptate în direcția dezvoltării unei politici regionale, care să promoveze valori prin excelență euro-atlantice: democrația, respectarea drepturilor omului, prosperitatea, libertatea și lupta împotriva terorismului¹¹.

Toate acestea nu ar putea fi îndeplinite în lipsa solidarității statelor pontice și a celor vecine acestora. Indiferent de micile lor deosebiri conceptuale și acționale, se evidențiază un obiectiv unanim acceptat: *articularea unui sistem sigur de stabilitate și de securitate*. Pentru aceasta au fost realizate modele organizaționale și instituționale specifice, prin:

- utilizarea și dezvoltarea unor formule globale și regionale consacrate (ONU, OSCE, NATO, UE);
- completarea obiectului de activitate al sistemelor existente ale căror obiective se răsfrângeau asupra zonei: CSI, Inițiativa de cooperare în Europa de Sud-Est (SECI), Pactul de stabilitate pentru Europa de Sud-Est (PSESE), Procesul de Cooperare în Europa de Sud-Est (SEECF), Cooperarea națiunilor central europene în sprijinul păcii (CENCOOP), GUAM, Inițiativa pactului de luptă împotriva crimei organizate (SPOC), Agenția sud-est europeană pentru controlul armelor mici și armamentului ușor (SEESAC), Forța multinațională de pace în Europa de sud-est (MPFSEE), Brigada multinațională cu capacitate de luptă ridicată pentru operații ONU (SHIRBRIG), Inițiativa de prevenire și pregătire împotriva

¹¹ Rik Coolsaet, *A European Security Concept for the 21st Century*, în *Diplomatic News*, nr. 14, 2004, p. 38.

- dezastrelor (DPPI), Planul de Acțiune al Membrilor (PAM), Planul de Acțiune pentru Aderare (MAP), Asistența Tehnică pentru Comunitatea Statelor Independente (ATSCE), Culoarul de Transport European (TRACECA), Proiectul pentru Resursele de Hidrocarburi (INOGATE) etc.;
- promovarea unor modele organizaționale și instituționale adecvate pentru impulsivitatea cooperării regionale economice și militare între statele din zonă: Inițiativa Royaumont, Procesul reuniunii miniștrilor apărării din sud-estul Europei (SEDM), Organizația Cooperării Economice la Marea Neagră (OCEMN), Comitetul Director Politico-Militar (PMSC) al Forței Multinaționale de Pace din Sud-Estul Europei (MPFSEE), Inițiativa Comunitară Interreg III B: Spațiul de Cooperare Europa Centrală, Adriatică, Dunăre și Europa de Sud-Est (CADSES), Parteneriatul pentru Pace (PfP, cu trei misiuni de bază: PSO – operațiuni în sprijinul păcii, SAR – operațiuni de căutare-salvare și HA – operațiuni de ajutor umanitar), Programul Individual de Parteneriat (IPP), Programul de Lucru al Parteneriatului (PWP), Procesul de Planificare a Apărării (PARP), Parteneriatul Intensificat și Mai Operațional (EMOP), Cadrul Politico-Militar pentru Operațiile PfP conduse de NATO (PMF), Conceptul Capabilităților Operaționale (OCC), Programul Intensificat de Instruire și Educare (TEEP), Programele „NATO la 20”, Programul NATO „Securitate prin știință”, Planul de Acțiune pentru Parteneriat Împotriva Terorismului (PAPT) etc.;
- crearea unor structuri și forțe multifuncționale de pace, care să contribuie la creșterea siguranței și

- stabilității în regiune - Grupul de cooperare navală la Marea Neagră (BLACKSEAFOR);
- participarea la realizarea structurilor de forțe care pot interveni în zonă:
 - sub mandat ONU sau OSCE: Forța multinațională de pace în Europa de sud-est (MPFSEE), Brigada multinațională cu capacitate de luptă ridicată pentru operații ONU (SHIRBRIG) – statele solicitante;
 - sub egida NATO și/sau UE – statele membre NATO și UE.

În concluzie, paradigma cooperării în zona extinsă a Mării Negre a cunoscut, la începutul acestui mileniu, modificări de substanță. Statele prezente pe eșichier au depășit perioada suspiciunii și discursului belicos. Au înțeles că, fără solidarități împărtășite, nu pot repurta succese în lupta cu riscurile, pericolele și amenințările care le prelungesc, parcă la nesfârșit, perioada de tranziție la normalitate a secolului XXI. Lupta izolată conduce nemijlocit la irosirea de energie și bani, iar rezultatele sunt, de cele mai multe ori, sporadice și fără profunzime.

Pentru a-și asigura dezvoltarea, prosperitatea și democrația, statele din zonă construiesc un sistem de stabilitate și securitate cooperativă cu geometrie variabilă. Rezultatele obținute până în prezent sunt promițătoare.

CAPITOLUL 2 PERSPECTIVELE COOPERĂRII ÎN ZONA EXTINSĂ A MĂRII NEGRE

2.1. Posibile proiecții ale zonei extinse a Mării Negre

Dinamica cooperării în arealul Mării Negre este puternic influențată de mutațiile ce au avut loc în Europa, Orientul Mijlociu și Asia în ultimii ani. Central și vest-europenii pășesc cu vigoare spre unitate. Este o soluție majoră pe care aceștia o întrevăd, pentru realizarea interdependențelor necesare înfăptuirii solidarității active în reducerea decalajelor de dezvoltare, afirmării și funcționării democratice a statelor, creșterii standardului de viață, rezolvării problemelor de mediu și eliminării amenințărilor teroriste și de orice natură la adresa „bătrânului continent”. Locuitorii Orientului se confruntă cu conflictele fratricide, lipsa instituțiilor democratice, sărăcia și terorismul. Asiaticii au de-a face cu deficitul de unitate, discrepanțe în accesul la materii energetice și cu unele probleme istorice rămase deschise care le alimentează strategiile de înarmare cu mijloace ADM. Totuși, și asiaticii caută mecanisme și forme de cooperare și de întărire a încrederii. Cele mai frecvente politici și strategii de gestionare a evenimentelor și proceselor din spațiul asiatic sunt cele de parteneriat, acordurile bilaterale și cele specifice forumurilor și organizațiilor din zonă: APEC, ANSEA, Forumul Asia de Nord-Est etc.

În Europa, oportunitățile pe care le oferă instituțiile UE pentru dezvoltarea durabilă națională, regională și globală, bazate pe propagarea unui nou model de funcționare, ce este centrat pe un grad ridicat de participare și implicare în viața societății și comunităților, caută să ofere un răspuns adecvat sfidărilor începutului de mileniu, acordând o șansă în plus reunificării continentului.

Analiza aprofundată a complexului instituțional european subliniază rolul decisiv al funcționalității și autorității, al responsabilității structurilor și funcțiilor comunitare în consolidarea democrației și a progreselor pe plan economic, social, politic, științific, cultural etc., în exercitarea atribuțiilor și mandatelor încredințate. Aportul instituțional comunitar la edificarea proiectului „Wider Europe” are o importanță majoră pentru extinderea securității și stabilității, accelerarea construcției și consolidarea identității comune europene, prosperitatea regiunilor și a zonelor geografice rămase în urmă.

Din această perspectivă, au fost realizate aranjamente regionale și subregionale în zona Mării Negre, a Centrului și Sud-Estului Europei, care se bizuiesc, în primul rând, pe cooperarea politică, economică și militară. Acest proces stă la baza realizării continuu-ului dintre zonele Mediteranei și Mării Negre, extins spre spațiul Orientului Mijlociu, Caucazului și Asiei Centrale.

Implicarea în zonă a noi actori statali sau nonstatali impune că actuala configurare dimensională a cooperării instituționale continentale poate și trebuie să fie îmbunătățită, iar elaborarea unor noi proiecte de cooperare și întărire a securității devine imperios necesară. Europa este angajată astfel într-o fază de „politică megaconstituțională”¹² în care o parte substanțială a dezbaterii politice este consacrată problemelor de natură instituțională.

Pornind de la principiile transformării instituțiilor europene – „deschidere, transparență și participare”¹³ - statele situate în zona extinsă a Mării Negre caută modalități specifice de creștere a încrederii și cooperării reciproce în scopul

¹² Renaud Dehousse, în *Les institutions européennes en quête de légitimité: nécessité d'une approche privilégiant la procédure*, din *Les cahiers de la cellule de prospective*, volumul **Gouvernance dans l'Union Européenne**, editat de Comisia Europeană, 2004, p. 185

¹³ *Ibidem*.

realizării unui sistem de securitate adecvat nevoilor lor concrete. Acest sistem vine să completeze și să întărească construcția general-europeană.

Noile structuri și mecanisme instituționale din zona extinsă a Mării Negre proiectează și pun în practică decizii ce stimulează dezvoltarea unor domenii de interes comun, ca: agricultură, transporturi, securitate, combaterea terorismului și crimei organizate, traficului de arme, droguri și ființe umane, spălării banilor¹⁴.

Succesele repurtate reflectă accentul important pus pe amplificarea cooperării și colaborării pe multiple planuri, a dialogului structurat cu NATO, UE și alți actori regionali, continentali și globali, pe modernitatea conceptelor și structurilor instituțiilor și mecanismelor de elaborare și implementare a deciziilor și recomandărilor. În anii care vor urma, orice acțiune de cooperare în zona Mării Negre va trebui să țină cont de complementaritatea rolurilor și misiunilor tuturor organismelor cu care se conlucrează pentru a nu risipi forțe și a asigura sinergia acțiunilor comune.

NATO se transformă, pentru a răspunde întregii game de amenințări cunoscute, intervenind cu succes în zona lor de propagare, oriunde s-ar afla aceasta. Alianța este interesată de realizarea unui sistem de securitate stabil la Marea Neagră, fapt prezentat explicit în cadrul Summit-ului de la Istanbul. Aici a fost proiectată o nouă politică a parteneriatelor strategice, pentru a se asigura în viitor o cooperare mai activă cu țările din Caucaz, Asia Centrală și cu cele din Orientul Mijlociu. Un nou val de largire, prin posibila aderare a Georgiei, poate să readucă Alianța la contact direct cu Rusia pe țărmul răsăritean al Mării Negre.

¹⁴ Cf. *Lucrările Sesiunii Adunării Parlamentare a Cooperării Economice la Marea Neagră*, din 9 decembrie 2003, în *Buletin informativ nr. 11-12/2003 al Administrației Prezidențiale*, pp. 45-47.

Uniunea Europeană continuă procesul de extindere și își pregătește strategii și forțe cu care să gestioneze securitatea continentului și dincolo de granițele Uniunii. Nevoia de resurse energetice, fără de care dezvoltarea ei economică s-ar prăbuși, o apropie tot mai mult de petrolul și gazele naturale ponto-baltice. Interesul UE pentru zona extinsă a Mării Negre va crește pe măsură ce se va lega ombilical de câmpurile petrolifere și gazifere de aici, va intra în impas de mână de lucru ieftină și calificată, de piețe de desfacere sigure, legislația comunitară în domeniul mediului se va înăspri, determinând translatarea industriei poluante și energofage către periferia și, mai ales, exteriorul Uniunii.

Rusia va încerca, în continuare, să își afirme statutul de principala putere a spațiului, căutând să obțină tot ce poate să-i ofere această poziție. Interesul manifestat de Occident față de Moscova îi stimulează aspirațiile. Specialiștii apreciază că de ea vor depinde livrările sigure și stabile de energie necesare dezvoltării Europene în următorii zece ani¹⁵, iar aceasta va conduce Bruxellesul, probabil, la un șir întreg de concesii.

Rusia este foarte atentă la relațiile cu vecinii, îndeosebi cu cei din fostul spațiu sovietic. De altfel, una dintre problemele cele mai acute cu care se confruntă încă Rusia este cea a frontierelor cu aceste state. Kremlinul își exprimă tot mai des părerea că a venit timpul ca Moscova să-și revizuiască atitudinea față de unii dintre ei. Se consideră că, în condițiile când interesele de stat ale Rusiei vor dicta, se poate trece la recunoașterea oficială a Transnistriei, Abhaziei, Osetiei de Sud și regiunii Nagorno-Karabah¹⁶. Situația poate conduce la scăparea de sub control a conflictelor azi „înghetate”.

Parteneriatul strategic cu Germania este posibil să-și reducă dimensiunile, după schimbarea survenită în conducerea

¹⁵ Igor Tomberg, *Conducta baltică: Moscova a întors foaia*, în RIA Novosti din 18 septembrie 2005.

¹⁶ Aleksandr Krilov, *Novaia Politika*, 25 septembrie 2005.

Bundestagului. Aceasta poate determina o reorientare a Moscovei către un alt actor euro-atlantic puternic.

Din punct de vedere militar, sub steagul luptei împotriva terorismului, apare evidentă dorința Kremlinului de a-și extinde participarea militară dincolo de granițele Federației.

Ucraina întreprinde demersurile necesare acceptării pe listele de așteptare ale extinderii NATO și UE, printre acestea înscriindu-se reforma armatei sale supradimensionate și câștigarea sprijinului opiniei publice¹⁷.

Slabele performanțe economice, lipsa resurselor energetice, materiilor prime, piețelor de desfacere, precum și afinitățile tradiționale de limbă, cultură și obiceiuri o rețin, posibil în următorii ani, în sfera de influență rusească.

Închirierea bazei navale din Sevastopol și a infrastructurii necesare Flotei Ruse a Mării Negre dincolo de anul 2017¹⁸ poate naște o situație fără precedent în condițiile aderării Ucrainei la NATO: existența unei baze rusești pe teritoriul Alianței Nord-Atlantice.

Turcia, după o așteptare de 42 de ani, își vede visul împlinit. Uniunea Europeană a deschis negocierile de aderare a acesteia la structurile europene. În calitate de stat NATO și viitor membru al UE, posesoare a singurului loc de ieșire din Marea Neagră către oceanul planetar, Turcia va fi, în anii care vor urma, un jucător de seamă în geopolitica ponto-caspică. Modul de rezolvare a problemei kurzilor va influența însă valoarea statutului Turciei în regiune.

Georgia este în curs de ancorare la valorile europene, dorind o ștergere totală a imaginii apartenenței la spațiul fost sovietic.

¹⁷ <http://www.rusialazi.ro/print.php?a=externe2005102402.xml>

¹⁸ *Ukraine to Fulfill its Commitments on Russian Black Sea Fleet*, <http://www.unian.net/eng/news/news-87708.html>

Dorința manifestă a integrării în NATO și UE este concretizată prin reforme de amploare, dar există un anumit imobilism în punerea lor în operă.

Separatismul abhaz și sud-osetin îi afectează integritatea teritorială, îi macină economiile și forțele.

Poate fi un partener credibil în dezvoltarea oricărui proiect de cooperare la Marea Neagră.

Republica Moldova consideră că aderarea la NATO și UE este un panaceu al tuturor problemelor cu care se confruntă azi țara. Dorește rezolvarea grabnică a conflictului transnistrean, conștientă fiind că Transnistria poate împiedica orice fel de traseu european al Chișinăului.

Necesitățile o determină să-și manifeste în continuare interesul în dezvoltarea cooperării regionale, mai ales în domeniile: economie și securitate.

România și Bulgaria sunt angajate în procesul integrării depline în NATO și UE. Au inițiative comune și se sprijină reciproc la realizarea mai multor programe de cooperare în zona Mării Negre și în sud-estul Europei.

Desfășurarea bazelor militare ale SUA pe teritoriul acestora asigură un plus de securitate și stabilitate în bazinul pontic.

În concluzie, succinta prezentare a principalilor jucători de pe eșichierul Mării Negre și perspectivele probabile ale interesului manifestat pentru realizarea unor proiecte eficiente de cooperare oferă o imagine a trendului general pozitiv al construirii unor aranjamente regionale în scopul creșterii încrederii și cooperării în zonă.

Acest proces va sta la baza realizării continuu-ului dintre zonele Mediteranei și Mării Negre, extins spre spațiul Orientului Mijlociu, Caucazului și Asiei Centrale. Implicarea în zonă a noi actori de forță arată că actuala configurare dimensională a cooperării instituționale zonale se impune a fi

îmbunătățită, că elaborarea unor noi proiecte de cooperare și întărire a securității devine imperios necesară.

2.2. Domenii, modalități și posibilități de amplificare a cooperării

La peste un deceniu după mișcările sociale din anii 1989-1991, Marea Neagră încă se confruntă cu un deficit de stabilitate și securitate. Una dintre modalitățile prin care această situație poate fi remediată este, evident, amplificarea cooperării nu numai la nivel regional, ci și global.

Statele din regiune trebuie să își plaseze problemele de securitate pe agenda internațională și să profite de orice oportunitate de a-și face auzite vocile pe scena internațională. Promovarea unei viziuni comune asupra problemelor de securitate le va ajuta să își concerteze eforturile pentru a acționa împreună împotriva amenințărilor la adresa regiunii, iar interdependența dintre ele va diminua potențialul conflictual al regiunii. Analistii afirmă că poziția geostrategică importantă a Mării Negre, la întretăierea a trei continente, a trei civilizații și a două mari religii monoteiste conferă regiunii o importanță similară cu cea pe care Europa Centrală a deținut-o în timpul Războiului Rece. Ea oferă NATO și UE o ocazie unică de a-și uni eforturile și de a aduce statele riverane în contact mult mai strâns cu Europa.

Acestor eforturi li s-ar putea alătura și Rusia, care deja este angrenată în diverse forme de cooperare cu principalele organizații internaționale.

Este necesar ca relațiile de cooperare să nu se limiteze numai la actorii riverani Mării Negre, ci să fie extinse la nivelul prefigurat de conceptul de regiunea extinsă a Mării Negre, de la Balcani până la Marea Caspică și dincolo de ea. Astfel, acțiunile vor putea fi adresate unei largi game de probleme ce amenință direct sau indirect securitatea zonei Mării Negre:

- terorismul;
- traficul de droguri;
- traficul de ființe umane;
- traficul de armament convențional și neconvențional;
- competiția pentru rutele de transport al resurselor energetice;
- participarea necoordonată în diverse organizații de securitate și apărare cu interese variate și chiar divergente;
- disputele bilaterale, animozitățile istorice și suspiciunile reciproce;
- agendele de securitate divergente.

Deși, în prezent, există o largă infrastructură organizațională ce se ocupă cu probleme de securitate din toate domeniile și la toate nivelurile, este nevoie de noi domenii, modalități și posibilități de cooperare internațională multilaterală atât în zona Mării Negre, cât și în regiunea extinsă a acesteia:

1. Întărirea eforturilor de reconstrucție regională alături de Organizația pentru Cooperare Economică la Marea Neagră și concentrarea acestora pe accentuarea interacțiunilor dintre actorii regionali, cu scopul creării unei imagini unitare asupra a tot ceea ce înseamnă Marea Neagră.
2. Întărirea legăturilor de cooperare dintre OCEMN și UE, luând în considerare și strategiile naționale vis-à-vis de parteneriatul țărilor din regiune cu Uniunea.
3. Inițierea, în cadrul organizațiilor regionale, a unor proiecte comune în domenii precum energie, transporturi, mediu, turism etc.
4. Principalele organizații internaționale care acționează în regiune – cum ar fi NATO, UE sau OSCE – ar trebui să elaboreze și să implementeze o strategie direcționată către încurajarea cooperării, stabilității,

relațiilor de bună vecinătate și dezvoltării economice subregionale și regionale.

5. Dezvoltarea unei noi strategii euro-atlantice pentru zona și regiunea extinsă a Mării Negre, care să pornească de la faptul că democrațiile nord-americane și europene recunosc miza morală și politică ce însoțește rezultatul implementării unei asemenea strategii.
6. Așa cum UE a numit un Reprezentant Special pentru Caucazul de Sud, atât aceasta, cât și celelalte organizații internaționale de securitate ar trebui să creeze mecanisme și instrumente pentru evaluarea și supravegherea „conflictelor înghețate” de la Marea Neagră și din regiunea sa extinsă.
7. Crearea unor relații strânse de cooperare între societatea civilă din statele din zona și din regiunea extinsă a Mării Negre și diversele organizații și instituții ce activează aici, cu scopul creării unei culturi de securitate comune.
8. Implicarea mult mai activă a societății civile din statele din regiune în gestionarea crizelor ecologice de aici și crearea unei culturi comune pentru conservarea mediului din și din jurul Mării Negre.
9. Extinderea rețelelor transeuropene de transport, energie și telecomunicații astfel încât să acopere țărilor din regiunea Mării Negre și să le permită comunicarea directă cu centrele de putere euro-atlantice.
10. Folosirea experienței țărilor din ultimul val de largire a NATO pentru îmbunătățirea sau crearea Planurilor de Acțiune pentru Parteneriatul Individual dintre Alianță și candidatele din zona sau regiunea extinsă a Mării Negre, în conformitate cu strategia NATO pentru aceasta.

11. Crearea, cu ajutorul organizațiilor internaționale de securitate, a unor mecanisme de prevenire a conflictelor și gestionare a crizelor în zona și regiunea extinsă a Mării Negre.
12. Crearea unei „coaliții a voluntarilor” pentru dezvoltarea durabilă și conservarea păcii și stabilității la Marea Neagră.
13. Dezvoltarea de către țările din jurul Mării Negre (cele riverane plus cele din sudul Caucazului, Mediterana și bazinul Nistrului) a unei identități regionale și implicarea acestora în cooperare susținută. Intențiile în acest sens au fost făcute publice cu 15 ani în urmă, însă progresele nu au apărut. Este dificil de explicat motivul acestei situații. Problemele, actorii și interesele implicate au creat alte priorități politice, care urmăresc preponderent vechile patternuri geopolitice.

Așadar, stabilitatea și securitatea de durată a zonei și regiunii extinse a Mării Negre pot fi realizate numai printr-o abordare multifacetată, care să includă o mare varietate de instrumente, cu accent pe cele de natură nonmilitară. Acestea ar trebui să vizeze, în primul rând, consolidarea democrației și dezvoltarea durabilă a țărilor din regiune, întrucât riscurile, pericolele și amenințările enunțate în capitolele anterioare nu pot fi contracarate pe un fond de neîncredere în propriile instituții și de instabilitate internă-

CONCLUZII ȘI PROPUNERI

1. Ultimii ani au decupat din marea hartă a lumii o zonă peste care s-a trecut parcă prea ușor cu vederea până atunci. Evoluțiile geopolitice și geostrategice ale eșichierului euro-asiatic au determinat concentrarea atenției pe spațiul Mării Negre. Acum acesta reprezintă frontiera de sud-est a Europei și, indiferent de conflictele din zonă (unele dintre ele, azi, înghețate) și de separațiile etnice, naționale și culturale înregistrate în istoria recentă a regiunii, el tinde să atragă aici centrul de gravitație al „Bătrânului Continent”. Este vremea ca bazinul vechiului Pontus Euxinus să nu mai fie o regiune cu statut conjunctural, când descoperită și exploatată nemilos, când închisă, când dominată. În ciuda problemelor complexe care încă mai caracterizează această zonă, în virtutea istoriei ei îndelungate, uneori nefericite, dar mereu dinamice, se impune să evidențiem că tot această istorie a oferit atât bazele, cât și motivația unei participări active și de succes la economia globală și la securitatea și stabilitatea internațională. Marea Neagră este o regiune care nu poate fi nici ocolită, nici ignorată. Prin zonă trec marile drumuri est-vest și marile comunicații nord-sud. Aici se întâlnesc trei mari civilizații – cea europeană, cea asiatică și cea islamică – și două mari religii monoteiste – cea creștină și cea islamică – și, de aceea, regiunea trebuie transformată, în timpul cel mai scurt, prin participarea a cel puțin patru entități de valoare mondială – Uniunea Europeană, NATO, Rusia și Țările Caucaziene –, din zonă de confruntare în zonă de confluență, cooperare și colaborare. Evidențele istorice sunt deosebit de clare în a reliefa că regiunea Mării Negre a prosperat cel mai mult în perioadele în care nu a fost izolată sau nu a reprezentat decât un „lac” al unui singur stăpân. Potențialul și capacitatea ei au fost cel mai bine valorificate în

vremurile în care a fost integrată în comunitățile extinse ale Europei și Mediteranei.

2. Occidentul, prin NATO, UE, dar și prin fiecare mare putere cu implicații regionale sau globale, în parteneriat cu Rusia, cu țările din Asia Centrală, cu Turcia și cu țările caucaziene, este ferm angajat în construirea unei păci și securități durabile în Europa, în Orientul Mijlociu Extins, în Balcanii de Vest și în zona Mării Negre. În aceste condiții, nu va mai fi posibil ca Marea Neagră să mai devină vreodată o regiune izolată. Dimpotrivă, rolul Mării Negre va crește semnificativ nu numai în valorificarea resurselor energetice caspiene și a celor proprii, dar și în conexarea statelor riverane și a celor din zona extinsă într-un puternic sistem regional de cooperare economică, politică, culturală și în parametrii de securitate și stabilitate. În acest scop, este necesar ca Statele Unite, NATO și UE să se implice nu numai în eforturi militare, politice și umanitare pentru integrarea țărilor din regiune în structurile occidentale, ci și în inițiative culturale și educaționale, care să evidențieze baza comună a statelor de la Marea Neagră cu a celor din Occident. De aceea, aici, sunt necesare programe economice, politice, culturale și de securitate și stabilitate pe termen lung, ca efecte al unor parteneriate strategice complexe, care să pună bazele unei dezvoltări durabile.

3. Dacă vor fi soluționate definitiv conflictele înghețate din Caucaz și din Balcani, dacă drepturile omului, democrația și prosperitatea vor avea aceeași putere în zona Mării Negre ca în Europa Occidentală, se va putea construi o adevărată entitate regională foarte puternică și stabilă, care să pună în operă valorile identitare și colective ale popoarelor de aici, în consonanță cu cele euro-atlantice și eurasiatice, într-un continuum de la Atlantică la Marea Caspică. Acest lucru depinde într-o importantă măsură de vechea istorie comună

care a depășit etniile și popoarele, de noua istorie de sorginte euro-atlantică care se scrie azi.

4. Un model, o paradigmă bine conturată asupra viitorului securității zonei este greu de oferit. El poate fi dat abia după ce se va constata dacă arealul este capabil să-și armonizeze interesele, să-și coordoneze deosebirile și să-și pună în valoare numeroasele resurse, astfel încât să poată deveni o prelungire a spațiului euro-atlantic, sau va rămâne, ca și până acum, o zonă măcinată de contradicții, de clivaj, care să marcheze strict Europa Unită de un conglomerat de state asiatice. În oricare dintre variante, există o minimă certitudine: importanța geopolitică a zonei extinse a Mării Negre se va menține, iar valoarea ei geoeconomică se va păstra, atâta timp cât nu vor apărea resurse energetice alternative mult mai atrăgătoare.

5. Având în vedere diversitatea economică, civilizațională, culturală și militară a țărilor din zonă, propunem elaborarea și realizarea unui tematici prin care să se identifice *efectele de confluență* și cele *de confruntare* din acest spațiu extins al Mării Negre, cu scopul de a se evalua și prognoza principalele direcții de evoluție a strategiilor de parteneriat și de cooperare și modalitățile de optimizare a acestora. În acest sens, Universitatea Națională de Apărare și Securitate, ar putea organiza, în colaborare cu Statul Major al Forțelor Navale, cu Comandamentul Operațional Naval și cu Universitatea din Constanța, la Constanța, la finele anului 2006, un seminar cu participare internațională pe această temă.

ANEXA
PRINCIPALELE ORGANIZAȚII ȘI INSTITUȚII INTERNAȚIONALE LA MAREA NEAGRĂ

Nr. crt.	Denumirea organizației	Data înființării	Membri	Scop
1	Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE)	1975 - Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa 1994 - Summit-ul de la Budapesta a hotărât schimbarea numelui organizației în Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa	Albania, Andora, Armenia, Austria, Azerbaidjan, Belarus, Belgia, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Canada, Croația, Cipru, Cehia, Danemarca, Estonia, Finlanda, Franța, Georgia, Germania, Grecia, Ungaria, Islanda, Irlanda, Italia, Kazahstan, Kirghizstan, Letonia, Liechtenstein, Lituania, Luxemburg, Malta, Moldova, Monaco, Olanda, Norvegia, Polonia, Portugalia, România, Federația Rusă, San Marino, Serbia și Muntenegru, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Elveția, Tadjikistan, Macedonia, Turcia, Turkmenistan, Ucraina, Marea Britanie, Sfantul Scann, SUA, Uzbekistan	Promovarea păcii și stabilității, întărirea securității prin cooperare, promovarea democrației și a drepturilor omului în Europa. Prevenirea conflictelor, gestionarea crizelor și reabilitarea post-conflict în Europa
2	Comunitatea Statelor Independente (CSI)	8 decembrie 1991, Viskuli	Belarus, Federația Rusă, Ucraina, Azerbaidjan, Armenia, Kazahstan, Kirghizstan, Moldova, Tadjikistan, Turkmenistan, Uzbekistan	Protejarea frontierelor țărilor CSI, separarea zonelor cu probleme de teritoriul CSI, stabilirea unui sistem intrinsec de apărare aeriană și coordonarea planificării militare. Prevenirea și combaterea terorismului.
3	GU(U)AM	1996, Viena	Georgia, Ucraina, Uzbekistan (s-a retras în prima parte a anului 2005), Azerbaidjan, Republica Moldova	Alianță politică, economică și strategică destinată întăririi independenței și suveranității fostelor republici sovietice
4	Inițiativa de Cooperare în Sud-Estul Europei (SECI)	6 decembrie 1996, Geneva	Albania, Bosnia-Herțegovina, Bulgaria, Croația, Grecia, Moldova, Macedonia, România, Serbia-Muntenegru, Slovenia, Turcia, Ungaria	Încurajarea cooperării între statele participante pentru a facilita integrarea acestora în structurile europene. Combaterea crimei transfrontaliere și a terorismului.
5	Procesul de Cooperare Sud-Est Europeană (SEEC)	Iunie 1996 – Sofia, Reuniunea Miniștrilor de Externe din țările Europei de Sud-est	Albania, Bulgaria, Grecia, Macedonia, România, Serbia și Muntenegru, Turcia (Bosnia-Herțegovina și Croația – statut de observator)	Transformarea regiunii într-un spațiu al păcii, securității, stabilității și cooperării. Pune bazele viitoare ale integrării statelor din regiune în structurile europene și euro-atlantice.
6	Pactul de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est (SPSEE)	1999, creată la inițiativa UE	Țările Europei de Sud-Est	Instaurarea păcii, democrației, respectului pentru drepturile omului și a prosperității economice.
7	Organizația Tratatului pentru Securitate Colectivă (CSTO)	1992	Federația Rusă, Kirghizstan, Armenia, Kazahstan, Tadjikistan, Uzbekistan	Salvagardarea securității și stabilității regionale și internaționale, întărirea păcii, apărarea, pe baze colective, a independenței, integrității teritoriale și suveranității statelor participante.

8	Organizația pentru Cooperare Economică la Marea Neagră (OCEMN)	25 iunie 1992 – Summit-ul de la Istanbul 5 iunie 1998 – Summit-ul de la Ialta, semnarea Cartei OCEMN 1 mai 1999 – OCEMN funcționează oficial	Albania, Armenia, Azerbaidjan, Bulgaria, Georgia, Grecia, Moldova, România, Federația Rusă, Serbia-Muntenegru, Turcia, Ucraina	Realizarea unei zone de securitate, stabilitate, prosperitate prin cooperare economică regională.
9	Centrul Energetic Regional la Marea Neagră	Mai 1994 – Reuniunea Ministerială de la Halkidiki	Albania, Armenia, Azerbaidjan, Bulgaria, Georgia, Grecia, Moldova, România, Federația Rusă, Turcia, Ucraina, Macedonia, Serbia și Muntenegru	Implementarea aquis-ului Uniunii Europene și armonizarea politicilor energetice ale statelor din regiune cu cea a UE.
10	Comisia Mării Negre	21 aprilie 1992 – ratificarea Convenției pentru Protecția Mării Negre împotriva Poluării	Bulgaria, Georgia, România, Federația Rusă, Turcia, Ucraina	Cooperare între membrii comunității locale și internaționale pentru protejarea și reabilitarea Mării Negre.
11	Banca pentru Comerț și Dezvoltare la Marea Neagră (BSTDB)	30 iunie 1994, Tbilisi	Albania, Armenia, Azerbaidjan, Bulgaria, Georgia, Grecia, Moldova, România, Federația Rusă, Turcia, Ucraina	Dezvoltare economică și cooperare regională prin furnizarea finanțării și garanțiilor pentru proiectele ce sprijină întreprinzătorii publici și privați din țările membre.
12	Grupul de Cooperare Navală la Marea Neagră (BLACKSEAFOR)	20-21 oct. 1998, inițiată de Turcia; 02 apr. 2001, semnarea Acordului de constituire, Istanbul	Bulgaria, Georgia, România, Federația Rusă, Turcia, Ucraina	Dezvoltarea cooperării și interoperabilității între forțele navale ale țărilor riverane Mării Negre.
13	Brigada Sud-Est Europeană (SEEBRIG)	Inițiată de Turcia 31 sept. 1999, activare, Plovdiv	Grecia, Italia, Turcia, Albania, Bulgaria, Macedonia, România (SUA și Slovenia – statut de observator)	Întărirea stabilității și securității regionale, creșterea încrederii politice și militare, dezvoltarea cooperării militare în zonă, a unor relații de bună vecinătate între țările din sud-estul Europei, în contextul Procesului Reuniunii Miniștrilor Apărării din Sud-Estul Europei (SEDM).
14	Forța Multinațională de Pace din Europa de Sud-Est (MPFSEE)	26 sept. 1998, semnarea Acordului de constituire în cadrul Reuniunii Miniștrilor Apărării din Sud-Estul Europei, Skopje	Albania, Bulgaria, Grecia, Italia, Macedonia, România, Turcia	Misiuni de pace sub egida ONU și OSCE.
15	Rețeaua pentru Toleranță Regională la Mediterana și Marea Neagră	Noiembrie 1995, inițiată de UNESCO	State din zona Mării Negre și a Mării Mediterane	Explorarea posibilității de creare a unei rețele multidisciplinare de cercetare și instruire, cu scopul combaterii intoleranței, discriminării și violenței.
16	Fundația Mării Negre	1997	53 universități din regiunea Mării Negre	Identificarea și îmbunătățirea resurselor intelectuale de care este nevoie pentru dezvoltarea durabilă a regiunii.

17	Asociația Capitalelor de la Marea Neagră	Mai 1998, București	Azerbaidjan, Albania, Armenia, Bulgaria, Georgia, Grecia, Moldova, România, Rusia, Turcia și Ucraina	Crearea de programe care să îmbunătățească sistemul de protecție a familiilor și copiilor.
18	Rețeaua Organizațiilor Nonguvernamentale la Marea Neagră	1993, sub auspiciile Programului de Mediu al Marea Neagră	11 ONG-uri din Bulgaria, 9 ONG-uri din Georgia, 3 ONG-uri din România, 9 ONG-uri din Rusia, 6 ONG-uri din Turcia și 15 ONG-uri din Ucraina	Să contribuie la protejarea și reabilitarea Mării Negre, inclusiv a Mării Azov, și la dezvoltarea durabilă a țărilor de la Marea Neagră prin sponsorizarea participării organizațiilor nonguvernamentale, a guvernelor, a grupurilor de afaceri și a publicului, în general.
19	Clubul Internațional Marea Neagră	Decembrie 1992, Ucraina	Țările riverane la Marea Neagră și la Mediterana	Întărirea și dezvoltarea cooperării în domeniul afacerilor între orașele-port la Marea Neagră și Mediterana
20	Forța Regională de Intervenție Dunăre-Marea Neagră (DABLAS)	Noiembrie 2001	Țările riverane la Marea Neagră	Crearea unei platforme de cooperare pentru protejarea apei și a ecosistemelor acvatice din regiunea extinsă a Mării Negre.
21	Centrul Internațional pentru Studii la Marea Neagră (parte a OCEMN)	Martie 1998, Atena	Țările din regiunea extinsă a Mării Negre	Realizarea obiectivelor OCEMN
22	Inițiativa pentru Apărarea Granitelor (BDI)	Martie 2004, București	Țările riverane la Marea Neagră	Îmbunătățirea regimurilor de control al exporturilor la Marea Neagră

**EDITURA UNIVERSITĂȚII NAȚIONALE DE APĂRARE
„CAROL I”**

Redactor: Corina VLADU
Tehnoredactor: Mirela ATANASIU

Bun de tipar: 19.12.2005
Hârtie: A3 Format: A5
Coli de tipar: 2.625 Coli editură: 1.3125

Lucrarea conține 42 de pagini
Tipografia Universității Naționale de Apărare „Carol I”

CENTRUL DE STUDII STRATEGICE DE APĂRARE ȘI SECURITATE
Șoseaua Pandurilor, nr. 68-72, sector 5, București
Telefon: (021) 319.56.49
Fax: (021) 319.55.93
E-mail: cssas@unap.ro
Adresă web: <http://cssas.unap.ro>

B. 141/2064/05

C 390/2005